

Галина Вишневська

ОЦІННІСТЬ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

(на матеріалі книжки Марії Матіос “Нація”)

Стаття, спираючись на матеріал книги “Нація” Марії Матіос, дає оцінний аналіз лексичних одиниць, за допомогою яких авторка відображає найбільш трагічні сторони життя своїх земляків-гуцулів під час громадянської війни “совітів” із опозицією, а також оспівує гуцульську людину і природу.

Ключові слова: оцінка, оцінність, символ, агентив, оцінна функція, емоційність, експресія.

Сучасна лінгвістика значну увагу зосереджує на проблемі тексту і його одиниць. Перші кроки в цьому напрямку були зроблені ще в 20–50-х роках ХХ ст. Останнім часом активізувалося вивчення висловлювань у комунікативному акті. Учені звертають увагу на процес актуалізації мовцем лексичних, словотвірних, морфологічних, синтаксичних та інших засобів, які використовуються з метою відтворення картини світу й адекватного сприймання читачем або слухачем певної інформації.

Важливою текстоутворюючою категорією є категорія оцінки як найбільш яскравий виразник прагматичного значення, тобто значення, якого слово чи висловлювання набуває в мовній ситуації. Оцінне значення і є тою проблемою, яка вимагає поглибленого вивчення, незалежно від того, що вона вже висвітлювалася в роботах учених – Є. М. Вольф, Н. Д. Арутюнової, Є. Ф. Петрищевої, Ф. С. Бацевича, В. М. Русанівського, Т. А. Космеди, І. Р. Вихованця, А. Ф. Папіної, І. Б. Голуб, В. І. Кононенка та ін. Надалі вивчення категорії оцінки важливо продовжувати на конкретному матеріалі, що і стало метою нашої статті. Тут розглянуто мовні одиниці різних рівнів як засоби створення емоційно-експресивних значень. Матеріал для аналізу відібрано з книжки Марії Матіос “Нація”.

Двобій між чужим, прийшлим, що намагалося встановити власні порядки і свою мораль, і тим, що боронило і рятувало свої звичаї, свій життєвий уклад, усе нажите кривавою працею, письменниця змальовує засобами рідного слова. Важливою текстоутворюючою складовою серед цих засобів є категорія оцінки.

Оцінка – це безпосередня або опосередкована реакція мовця (суб’єкта) на явища, які він спостерігає, уявляє, сприймає органами чуттів. Н. Д. Арутюнова відзначає, що

“зв’язок оцінного значення з автором мовлення багатомірний. Оцінка виражає особисті думки і смаки мовця, а вони різні в різних людей. <...> Оцінка соціально обумовлена. Її інтерпретація залежить від норм, прийнятих у тому чи іншому суспільстві” [1, с. 6]. З нашого погляду, оцінка є складовим компонентом значення (узуальним чи оказіональним), що, активізуючись у мовленні, відбиває ставлення суб’єкта до певного об’єкта, його діяльності, поведінки тощо.

Не можна не погодитись з В. І. Кононенком, який вважає, що “в умовах утвердження державного статусу української мови, зростання її пріоритетів і функцій у формуванні національно свідомої особистості відбуваються суттєві зрушення в ціннісних орієнтаціях як щодо самої мови, так і щодо багатьох суспільно вагомих понять. <...> Введення ціннісних критеріїв у мовне буття передбачає утвердження вартісних якостей самої української мови як національного феномена, важливого чинника реалізації національної ідеї” [4, с. 55].

Оцінність є однією з глобальних категорій художнього тексту. Для вираження оцінки можуть бути використані одиниці всіх мовних рівнів: лексико-семантичного, фразеологічного, морфологічного, синтаксичного та ін. У цьому переконуємося, проаналізувавши одиниці зауважених рівнів на матеріалі книжки “Нація”.

На лексико-семантичному рівні оцінку функцію найчастіше виконують іменники, прикметники, дієприкметники, дієслова, прислівники. “Особливістю емоційно-оцінної лексики є те, що емоційна оцінка “накладається” на лексичне значення слова, але не збігається з ним, функція чисто номінативна ускладнюється тут оцінністю, ставленням мовця до явища, що називається” [2, с. 59]. Серед оцінних іменників у тексті “Нації” першорядне місце посідають слова на позначення особи (агентиви). Вони називають представників двох антагоністично налаштованих суспільних колективів: представників влади (“совітів”) і місцевого населення (гуцулів). Зрозуміло, що письменниця оцінює представників влади з позицій своїх краян. Засобами оцінних іменників вона створює узагальнений негативний образ “чужинців”, “емгібів”, які “всунулися в наші гори”. В уста своїх

героїв-гуцулів вкладає слова, сповнені глибокої ненависті: *зайди, нечисть, чума, червона гадина, звірі, вороги, двоногі пси, убійники, немоди, злі собаки на двох ногах, заготівельники людських душ, короста, воші, москалі недобиті* тощо. Як бачимо, у художньому тексті іменники виконують не лише інформативну функцію, але й функцію оцінки. Використання їх обумовлене екстралінгвістичними факторами – в даному разі репресивними діями влади проти “лісових”, тобто повстанців, і тих, хто їх підтримує або підозрюється в цьому (а підозрюються всі). Для характеристики молодих повстанців письменниця знаходить слова, сповнені любові та ніжності: *братове, молоді побратими, соколи-наречені*.

У системі оцінних образно-метафоричних засобів, побудованих на національно-культурній традиції, привертають увагу слова-символи, що своїм концептуальним змістом відбивають певні сторони народного життя, особливості його мислення. До таких прадавніх символів належить *вогонь* – одна із священних стихій. В Україні збереглося чимало обрядів, пов’язаних із вогнем. В. І. Кононенко зауважує, що слово *вогонь* у сучасній українській мові передає досить широку палітру значень – *життя, радощі буття, оновлення, краса, грізна сила* [5, с. 49–52]. У новелі “Дванадцять службів” *вогонь* передає внутрішній стан людини – силу, яка не дає їй спокою, штовхає на відчайдушні вчинки: *Мучить Фрозину всередині нутра щось таке, ніби там розіклали ватру. І пече той вогонь день відо дня...*. Носієм ідеї *вогню* є слово-поняття *свічка*, яке може перетворитися в символ за умови узагальненого вживання на позначення світла, краси, чарівності, чогось тендітного, ніжного. Саме в такому значенні це слово виступає в новелі “Апокаліпсис”: *...з темряви вигулькнула Естер. Як тоненька свічечка*. Тиху та лагідну Оксану (новела “Признай свою дитину”) письменниця порівнює зі свічкою, яка *тане і окутає воском*.

За існуючою в Україні традицією, свічку запалюють біля померлого “на знак того, що померлий перейшов в область світла – в краще загробне життя” [3, с. 610]. В аналізованих текстах письменниця не раз звертається до образу свічки, показує, як глибоко ця традиція увійшла у свідомість гуцулів. Збираючись “на той світ”, людина заздалегідь готувала собі свічку: *Тимофій – у довгій білій сорочці, що її гуцули висувають поверх полотняних штанів-портяниць, <...> із складеними на грудях, як до смерті, руками, мертво (лише без свічки) лежав на білій подушці. <...> Груба воскова*

свічка, зсукана вдвоє, з гострим запахом прополісу і з сірником коло неї, лежала на відстані руки від ліжка”.

У новелі “Не плачте за мною ніколи” стара Юстина приготувала собі все “на смерть” (*“й свічки, й хусточки для вінків, <...> сорочку собі вишила та всю в чорне, в густе та чорне”*). Устами героїні авторка розкриває гуцульське вірування, що свічку покійникові “на той світ” можна передати тим, хто помре пізніше, якщо раптом забули її покласти.

Письменниця скорбіє, що багато повстанців і тих невинних “господариків”, яких повивозили в сибіри й магадани, поховано без *свічки*, а *“чорноброві соколи-наречені чекають – не дочекаються тоненької свічечки в поминальні дні над своїми могилами, розкиданими по лісах і видолінках її солодких Карпат”*. І сама спокутує: *“І я палю свічки / В церквіці на Горечі, / І думаю, що хтось / Запалить по мені”*. Отже, свічка (свічечка) у творах Марії Матіос усвідомлюється як символ народної пам’яті і високої духовності. Лексема *свічка* виступає також оберегом нації: *“І за здоров’я всіх палила би сто свіч”*.

Серед іменників, що набули нового значення і позитивного забарвлення, на особливу увагу заслуговує лексема *ліс*. Це загальноновживане, звичайно, нейтральне слово на території, де діяли повстанські загони, внаслідок метонімічного переносу, розвинуло локальне значення і стало символізувати повстанців, повстанську армію: *“А в сорок восьмому Анна-Хана з двома дівчатами з Пісків пішла до лісу”*. Або: *“Уласій має щось з лісом чи ні?”*, *“Але ліс не для нас з Уласієм”*.

Оцінна лексика в “Нації” широко представлена прикметниками, переважно в переносному значенні. Про повстанців, які ще залишилися в лісах після численних облав і каральних операцій, авторка пише: *“По лісах лишилися найзапекліші”*. Вражають своєю експресивною силою словосполучення з прикметниками-епітетами і прислівниками: *кривавий ярмарок* (битва), *пекельний і гострий біль*, *олов’яні ноги*, *чорні прокльони*, *чорна і свіжа туга*, *просити файно*, *дякувати красно і под*.

У мовному арсеналі письменниці чимало слів і виразів, які в побуті гуцулів вживалися для вираження глибоких почуттів – любові, ніжності, ласки, трепетного ставлення до родини, добрих сусідів, жалю, розпачу і т. п. Наприклад, прикметники *солодкий* і *солоденький* у значенні любий, дорогий: *“Уласійку мій солодкий”*, *“мамко моя солоденька”* та ін.

Серед оцінних засобів в аналізованих текстах важливу роль відіграють дієслова. Виразальні можливості дієслова давно привертали до себе увагу мовознавців і письменників. Ще М. Греч відзначав, що дієслово “надає мовленню життя”.

Працюючи над лексикою своїх творів, Марія Матіос відбирала з-поміж слів одного синонімічного ряду ті, які найбільш чітко передають потрібний відтінок значення і, крім узуальних, мають додаткові оцінні семи. Наприклад: “Москалі *всунулися* в наші гори”, “очі Довгопола *повзали* по людях”, “грунта *загриміли* до колгоспу” і под. Привертають до себе увагу авторські локальні дієслова, властиві даній місцевості: *закатрушити* (вбити), *запанити* (запанувати), *прищвяхкувати* (прибити, придушити), *проколінкувати* (простояти на колінах), *спокійнитися* (померти) та ін.

Важливою текстотворюючою категорією оцінки в “Нації” є одиниці фразеологічного рівня. Маються на увазі прислів'я і сталі словосполучення. Вони вживаються для характеристики людей, їхніх дій і вчинків, розкриття певних ситуацій. Серед них є як загальновідомі, широко вживані в українській мові вирази, як наприклад: *дивитися крізь пальці*, *порахувати ребра*, *піти прахом*, *не показувати носа* та ін. Певна частина сталих словосполучень носить локальний характер: *мати панську голову* – бути розумним; *затруїти кров* – зашкодити здоров'ю; *не мати ні дві, ні три* (так кажуть в їхньому селі) – не мати ні до чого відношення; *піти в глину* – померти; *грати ваф'ята* – прикидатися недоумкуватим і т. ін.

У контекстах творів іноді відомі фразеологізми використовуються в трансформованому вигляді. Скажімо, вираз *тримати язик за зубами* в значенні “мовчати” представлений варіантами *тримати себе за язик*, *тримати язика на припоні* та ін. Усі вони характеризують ситуацію, яка склалася в селі під час “совітів”, коли не можна було “*ані писнути*”, лишень – “*мовчати, як риба в воді*”.

В уста персонажів творів письменниці іноді вкладає прислів'я, в яких сконцентрована вироблена віками народна мудрість: *Йде біда – відкривай ворота*; *Від гріховного кореня лихий плід буває*; *Те, що знає дві баби, – знає цілий світ* і т. ін.

З метою досягнення більшої виразності та емоційності зображення Марія Матіос широко застосовує антонімію. Вона бачить життя в контрастах, і це свідчить не про суперечливість, а про цілісність сприйняття дійсності. Письменниці вдається не лише до стандартних,

нормативних явищ, але й до контекстуальних парадигм. Власне тому в текстових ситуаціях помічаємо не лише антонімічні пари з полярними ознаками, але й індивідуально вибрані, контекстуально опозиційні пари лексем, словосполучень і цілих речень. Наприклад: *помічник – ворог*, *тихий – буйний*, *весело – слізно*, *господарі – дикі звірі* і т. ін.

Серед оцінних одиниць лексико-синтаксичного рівня на найбільшу увагу заслуговують порівняння і порівняльні звороти. Зауважимо, що за образами для порівнянь письменниці часто звертається до рідної карпатської природи, повсякденного побуту гуцулів. Наприклад: “*Овечки біленькі, як надгірні хмари*”; “*Люди добрі, ніби кавалок хліба*”; “*Корнелія була красива, як оленця*”; “*Дід був старий і білий, як вранішній туман*” тощо. Порівняння вражають своєю оригінальністю, несподіваністю, психологічною глибиною. Наприклад, охоплені постійним страхом гуцули порівнюються з “*обситаними трійлом шурами*”; налякана відсутністю чоловіка Юр'яна “*проковтнула слину, ніби проковтнула бритву*” та ін.

Як вагомий оцінний засіб привертають до себе увагу односкладні неозначено-особові речення, у яких персонажі не названі, а все смислове навантаження сконцентроване на діях, в нашому випадку – на репресивних діях влади по відношенню до місцевого населення. Нагнітанням такого типу речень створюється трагічний настрій безвиході, безправ'я, беззаконня і страху: “*... беруть до Сибіру коров'ячого господаря*”; “*Беруть ... беруть... беруть ...*”; “*І тепер вищизають, ой вищизають...*” тощо. Завдяки контексту імпліцитний підмет у цих реченнях набуває цілком зримих рис, емоції читача зосереджуються не тільки на діях, але й на їх виконавцях.

Підсумовуючи, підкреслимо, що Марія Матіос, прекрасно володіючи загальноукраїнським і місцевим мовним багатством, створила неперевершені за своєю художньою досконалістю й емоційною наснагою картини з життя карпатських гуцулів, показала глибинність їхньої культури та духовності.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Время: модели и метафоры // Логический анализ языка. Язык и время / Н. Д. Арутюнова. – М., 1997.
2. Голуб И. Б. Стилистика русского языка / И. Б. Голуб. – М., 1999.
3. Закон Божий. – К., 2003.
4. Кононенко В. І. Рідне слово / В. І. Кононенко. – К., 2001.

5. Кононенко Віталій. Символи української мови / Віталій Кононенко. – Івано-Франківськ, 1996.

Halyna Vyshnevskaya

Evaluation in fiction (on the basis of the book "Nation" by Maria Matios)

Based on the material selected from Maria Matios book "The Nation" the article proposed analyses evaluative lingual units with help of which the authoress reflects the most tragic pages of her contrymen-butuls at the time of fratricidal war between "soviety" and insurgent forces of resistance movement and poetizes people and nature of Hutsulschyna.

Key words: *evaluation, estimation, symbol, agentive, evaluative function, Emotionality, expression.*

Галина Вишневецкая
Оценочность в художественном тексте
(за материалом книги Марии Матиос "Нация")

Данная статья, основанная на материале книги "Нация" Марии Матиос, дает оценочный анализ лексических единиц, с помощью которых автор отражает наиболее трагические стороны жизни своих соотечественников-гуцулов во время гражданской войны между советской властью и оппозицией войсками, а также воспеваает гуцульский народ и природу.

Ключевые слова: *оценка, оценочность, символ, агентив, оценочная функция, эмоциональность, экспрессия.*

Надійшла до редакції 17.02.2009 р.

Алла Шумейкіна

СУЧАСНИЙ ПІДХІД ДО АНАЛІЗУ СЕМАНТИЧНОЇ СТРУКТУРИ БАГАТОЗНАЧНОГО СЛОВА

У статті аналізуються особливості формування семантичної структури багатозначних слів; характер взаємозв'язку прямого та похідного значення лексеми, ядра й периферійних сем, денотативного й конотативного компонентів основи семи; характеризується специфіка функціональної й концептуальної полісемії.

Ключові слова: *сема, семема, семантика, лексема, багатозначне слово, семантична структура, ієрархія сем, інтенціонал значення (ядро), імплікаціонал значення (периферія).*

На сучасному етапі розвитку мовознавства семантичні дослідження, що охопили всі рівні мови, стали одним із провідних лінгвістичних напрямків. У сфері лексикології увагу дослідників привертає проблема вивчення семантичної структури слова, яка в наш час розробляється в руслі таких лінгвістичних напрямків, як семасіологія, когнітивна лінгвістика, прагмалінгвістика, стилістика, теорія лексикографії та ін. У східнослов'янській та зарубіжній науці до цієї проблеми зверталися Ю. Д. Апресян, Н. Д. Арутюнова, Р. О. Будагов, В. Г. Гак, І. Г. Ольшанський, О. М. Селівєрстова, І. В. Сентенберг, Й. А. Стернін,

Г. А. Уфімцева, Дж. Лайонз, С. Ульман та ін. В українському мовознавстві вивченням лексико-семантичної структури слова та методів її дослідження займалися В. С. Ващенко, М. П. Кочерган, Л. А. Лисиченко, І. А. Самойлова, Ж. П. Соколовська, О. О. Тараненко, О. Є. Марцинківська, Г. В. Межжеріна тощо. Проте, незважаючи на значні напрацювання з проблеми, на сьогодні ще не з'ясовано питання про внутрішню впорядкованість значень у структурі полісемантичного слова. Стейкий інтерес сучасної лінгвістики до проблем аналізу лексико-семантичної системи мови та важливість всебічного вивчення семантичних структур багатозначних слів зумовили актуальність дослідження. Метою статті є вивчення та опис семантичної структури багатозначного слова¹, виявлення закономірностей її розвитку.

У мові систему формують не тільки слова, але й різні значення полісемантичних слів. Багатозначне слово не є простою сукупністю значень, що мають однаковий фонемний склад: сукупність семантичних варіантів і відношень між ними в складі багатозначного слова утворюють чітко організовану структуру із семантично

¹ Слід розрізняти поняття "семантична структура слова" і "семантична структура значення". Семантична структура слова – це сукупність значень (лексико-семантичних варіантів) і відношень між ними. Семантична структура значення – сукупність семантичних ознак, або сем, що перебувають у певних зв'язках між собою, формуючи ядро та периферію значення слова.

